

ФАКТОРИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ

Визначено та проаналізовано деякі внутрішні та зовнішні фактори, які впливають на забезпечення національної безпеки України в контексті євроінтеграції. Сформульовано низку теоретичних висновків щодо вдосконалення державної політики у досліджуваній сфері.

Some internal and external factors, having influence on the national security of Ukraine providing in the context of the eurointegration have been determined and analyzed and the number of the theoretical conclusions as to the investigated sphere of the state policy improvement have been formulated.

Нинішній етап розвитку людської цивілізації характеризується тим, що сфера забезпечення національної безпеки сучасної держави перебуває у стані стрімких та постійних змін, і в ній переплітаються практично всі сторони життєдіяльності суспільства та функціонування держави. Цей стан має багато детермінант та потребує значної уваги з боку наукового аналізу.

Очевидним є те, що процес розбудови і реформування ЄС необхідно розглядати не тільки як розширення кордонів “спільного ринку”, а й як чинник створення нової європейської архітектури безпеки, яка має комплексний і взаємопов’язаний характер і різні виміри, основними з яких є економічний, політичний, воєнний.

Виходячи з положень чинного законодавства та теоретичних досліджень, інтеграція України до ЄС є одним із зовнішньополітичних механізмів забезпечення національної безпеки. Деякі фахівці вважають, що саме інтеграція в безпековій сфері має на даний час найбільше перспектив через те, що Україна може бути не тільки споживачем безпеки, але й реальним вкладником. Це вимагає проведення постійного різноаспектного дослідження сучасних процесів і тенденцій у міжнародних відносинах та вітчизняному державотворенні. Одним із важливих напрямків якого є дослідження факторів, які впливають на забезпечення національної безпеки в контексті євроінтеграції.

Забезпечення національної безпеки будь-якої країни як систематична цілеспрямована діяльність державних органів і структур громадянського суспільства щодо подолання негативних тенденцій стосовно людини і громадянина суспільства і держави та створення умов для їх належної життєдіяльності постійно перебуває під впливом різних факторів. Виникнення їх широкого спектру вимагає здійснення ґрунтовного наукового аналізу щодо виявлення впливу головних із них, з метою своєчасного зміщення акцентів у загальнодержавній політиці забезпечення національної безпеки, постановки відповідних завдань перед провідними ланками системи забезпечення національної безпеки, що й зумовлює актуальність і необхідність теоретичних розробок у цій царині.

Сьогоднішній стан наукового осмислення національної безпеки характеризується збільшенням уваги до теоретико-правових розробок національної безпеки [2; 5; 9; 11; 12; 18]. Однак у науковій літературі неоднозначно підходять до визначення тих чи інших факторів, які впливають на процес забезпечення національної безпеки. З етимологічної точки зору фактор розглядають як причину, рушійну силу будь-якого явища, процесу, що визначає його окремі риси чи характер у цілому [17, с. 450], а також момент, істотну обставину в якому-небудь процесі, явищі [10, с. 845]. З огляду на це одні науковці поділяють їх на воєнні і невоєнні [13, с. 218], інші вважають пріоритетними економічні, політичні, науково-технологічні, міжнародні та соціокультурні. Так зазначають, що в кожний період часу ті або інші фактори можуть мати домінуюче значення, а інші – другорядне. До того ж багато чинників є взаємозалежними, оскільки зміна одних веде до зміни інших [1, с. 99]. У будь-якому разі аналіз факторів, які впливають на діяльність щодо забезпечення національної безпеки, є перспективним напрямком у досліджуваній сфері, в т. ч. в аспекті євроінтеграції.

На сучасному етапі одними з найбільш істотних факторів, які необхідно враховувати при забезпеченні національної безпеки в контексті євроінтеграції, є такі: ступінь суспільно-політичної та соціально-економічної стабільності суспільства, особливості політичного режиму, рівень правової культури різних суб’єктів правовідносин, особливо посадових осіб державного апарату, особливості історичних умов існування країни, геостратегічне положення країни, процеси глобалізації, сучасний стан та особливості Спільної зовнішньої політики і політики безпеки ЄС.

Серед перших слід відмітити політичні фактори. Зокрема, особливості політичного режиму; розвиненість політичної системи, насамперед наявність багатопартійності та належним чином урегульованих відносин влади й опозиції; наявність механізму виявлення та реалізації громадської ініціативи населення та його впливу на рішення державної влади, громадського контролю за їх прийняттям та виконанням; статус влади в суспільній свідомості, показником якого є ступінь довіри до владних структур, авторитет влади; ефективність функціонування механізму державної влади, в тому числі – поділу влади.

З огляду на те, що більшість цих чинників у сучасних умовах мають негативну оцінку, важливим

видається, щоб система забезпечення національної безпеки якомога швидше адаптувалася до умов демократичного суспільства, до пріоритету інтересів людини, неухильного дотримання прав людини, розвивалася в напрямку пошуку та застосування нових форм забезпечення національних інтересів на шляху створення інститутів громадянського суспільства, стимулювання громадської активності, розвитку механізму зворотного зв'язку від держави до суспільства.

Серед правових факторів слід відзначити падіння регулюючої ролі права, відсутність належної ефективної правоохоронної діяльності, низьку правову культуру населення і представників влади, правовий нігілізм.

В умовах зниження авторитету влади, втрати суспільством нормативної орієнтації виникають протиріччя між нормами права і нормами моральності. Передумовою даного процесу є розчарування в існуючій нормативній правовій системі, невіра в її дієвість. Чинне законодавство подекуди сприймається не тільки як неефективне, але і як несправедливе. Зростає невдоволення бюрократизмом, тяганиною, невинуватими пільгами і привілеями, відсутністю турботи про пересічного громадянина.

З точки зору концептуальних основ для забезпечення національної безпеки істотне значення має не лише наявність деталізованої та розробленої системи законодавства, а й рівень розвитку правової системи, важливими компонентами якої є ступінь відповідності функціонуючих правових норм правосвідомості та праворозумінню громадян. З огляду на це проблему забезпечення національної безпеки неможливо вирішити при низькому рівні правової культури громадян і представників органів державної влади, відсутності традиції правової держави [8, с. 36]. Стан правової культури держави є показником ступеня зрілості її правової системи, відображає досягнутий рівень прогресивно-правового розвитку. Головними її показниками є ступінь розвиненості правового простору; досконалість правових актів і законодавства в цілому; якість законодавчої та правозастосовної практики в країні; рівень усвідомлення прав, обов'язків і взаємної відповідальності держави і людини; ефективність правоохоронної системи.

Правовий нігілізм втілює низький рівень правової культури і є її антиподом. Він знаходить своє вираження в загальній недооцінці права, неповажному ставленні до права, законів, нормативного порядку, відсталості, правовій невихованості значної частини населення. Тому високий рівень правового нігілізму представників влади та населення є одним із факторів, який негативно впливає на забезпечення національної безпеки.

Конфронтація між гілками влади, яка набула характеру системного явища сучасної політичної дійсності, також є формою прояву правового нігілізму. В її основі лежить боротьба посадовців за власні корпоративні інтереси й амбіції, а не за забезпечення національних інтересів усієї країни, що сприяє формуванню у громадян стійкої недовіри до існуючих державних інститутів. Як свідчить практика вітчизняного державотворення, принцип поділу влади, який закріплено у ст. 6 Конституції України, на сьогодні належним чином не спрацьовує. Запровадження в Україні конституційної реформи не вирішило проблему формування оптимальної моделі державного механізму. З огляду на це питання пошуку взаємодії між гілками влади є вкрай актуальним і здебільшого знаходиться у площині усвідомлення представниками органів державної влади національних інтересів і пошуку спільної політичної лінії з метою досягнення компромісу. Ця проблема стала підніматися і на рівні нормативно-правових актів у сфері національної безпеки. Так, у п. 3.1. Стратегії національної безпеки України, затвердженій Указом Президента України від 12 лютого 2007 р. "Стратегічні цілі, пріоритети та завдання політики національної безпеки" зазначається, що особливої уваги потребує проблема формування засад і дієвих механізмів комунікації та взаємодії законодавчої, виконавчої та судової гілок влади в Україні на етапі впровадження конституційної реформи [15].

Подолати правовий нігілізм за короткий проміжок часу, коли покоління людей до цього були не лише свідками, але й учасниками глобального і системного процесу ігнорування права, неможливо. Тому, на наш погляд, необхідно здійснювати такі ж глобальні й системні заходи з викорінення даного соціального зла. Сьогодні потрібні не лише нові закони та нові правові норми, які дозволятимуть віднайти оптимальні прийоми в регулюванні суспільних відносин, але й адекватні підходи, що забезпечуватимуть інтерес і відповідальність громадян і суспільства при встановленні та підтриманні правопорядку в країні в інтересах збереження цілісності держави та безпечного розвитку всіх і кожного [7, с. 31].

На стан і забезпечення національної безпеки впливають також соціально-економічні фактори. Особливо негативними є такі: непослідовність соціальної політики держави, збільшення безробіття; високий рівень криміналізації економіки; зрощування тіншового капіталу з державним апаратом; помилкові рішення органів державної влади різних гілок і рівнів, зокрема при прийнятті стратегічних рішень в економічній сфері (особливо при приватизації стратегічно важливих для держави об'єктів). Важливим фактором є ступінь соціально-економічної та суспільно-політичної стабільності суспільства. Будь-яка система забезпечення національної безпеки в сучасному світі в складних міжнародних та внутрішніх умовах змушена рахуватися з можливістю значних змін у рівні її стабільності, що змушує створювати ті або інші стабілізуючі механізми. Наявність у сучасній Україні великої кількості соціальних протиріч, їх неврегульованість та існування тенденцій до подальшого загострення багатьох із них обумовлює відносно тривале збереження нестабільності в широкому колі суспільних відносин і цілій низці регіонів країни при можливості розвитку її у бік формування нових кризових ситуацій. Ця особливість сучасного розвитку українського суспільства висуває перед механізмом забезпечення національної безпеки проблеми створення та розвитку механізму попередження явищ нестабільності у різних сферах суспільного життя, забезпечення ефективної діяльності

системи забезпечення безпеки в умовах загострення нестабільності під впливом посилення соціальних суперечностей та конфліктів.

Серед інших факторів слід відзначити особливості історичних умов існування країни та врахування геостратегічного положення нашої країни. Значення першого фактора визначає недопустимість спроб механічного перенесення на сучасний історичний ґрунт таких моделей організації забезпечення безпеки, які в минулому країни чи за кордоном мали очевидні позитивні результати. Останні залежать від конкретних історичних умов розвитку певного суспільства. Наприклад, у сучасних умовах побудови демократичної правової держави в Україні при формуванні механізму боротьби з тероризмом не можна допускати згортання демократичних інститутів, різкого обмеження прав і свобод громадян заради забезпечення жорсткого правопорядку будь-якими засобами.

Геостратегічне положення нашої країни характеризується належністю до Центральної та Східної Європи, наявністю великої території (603,7 тис. кв. км) і довжини кордонів, розміщенням на перехресті міграційних і торговельних шляхів. До того ж географічне розташування Української держави співпадає із зоною розлому двох цивілізацій, і вона, як наслідок, стає зоною зіткнення постійних глобальних геополітичних інтересів. Будь-які внутрішньополітичні та правові події перебувають в об'єктиві підвищеної уваги і з боку західноєвропейських країн та США, і з боку Російської Федерації, причому вони практично завжди по-різному на них реагують [16, с. 13-14], що повинно мати адекватну оцінку при здійсненні політики забезпечення національної безпеки з метою реального захисту національних інтересів.

Процеси глобалізації відіграють роль зовнішнього фактора, який має амбівалентну спрямованість щодо національної безпеки, яка полягає в тому, що, будучи позитивним явищем суспільного прогресу, глобалізація поглиблює проблеми національної безпеки. Крім того, вони є одним із факторів, який привів до формування нового уявлення про національну безпеку, відповідно до якого, по-перше, остання є складовим елементом системи вищого рівня (регіональної, міжнародної, глобальної безпеки), що є наслідком інтеграції світового співтовариства у прагненні подолати спільні загрози та виклики. А по-друге, проблеми національної безпеки отримали широке розуміння, що викликано інтернаціоналізацією політичних і правових систем різних країн та пов'язує їх з акцентом на невійськових аспектах національної безпеки, зокрема питаннях людського розвитку. Це зумовлює особливу актуальність і дискусійність цього питання. Відповідно виникає необхідність наукового дослідження забезпечення національної безпеки з урахуванням процесів глобалізації, оскільки вони системно впливають на всі аспекти життєдіяльності держави, суспільства і людини та мають важливе практичне значення і повинні враховуватися при здійсненні державної політики.

Глобалізація стимулювала суперечливі тенденції суспільного розвитку. Вона проходить в умовах жорсткої міжнародної конкуренції, яка викликає різноманітні форми як співробітництва, так і суперництва, породжує велику кількість загроз національній безпеці та вимагає від держав використання гнучких координаційних механізмів у цій сфері [14, с. 58].

Найбільш відчутними негативними джерелами загроз для національної безпеки, що супроводжують глобалізаційні процеси, є такі: міжнародні переливання капіталу, що вийшли з-під контролю і дають волю діям міжнародних фінансових спекулянтів, а також швидке поширення локальних економічних збоїв на інші регіони світу; труднощі в пристосуванні до глобалізації країн, що розвиваються, а також країн з перехідною економікою (оскільки нерівні стартові можливості змушують ці країни приймати не вигідні для себе "правила гри"); зростаючий розрив у рівні добробуту і ступені втягнення в процеси глобалізації багатих і бідних країн, це залишає останнім дуже не вигідний вибір для розвитку; витіснення зі сфери зайнятості менш підготовлених до технічного прогресу працівників, зростання безробіття в країнах, що розвиваються; зростання некерованості в розвитку ядерного технологічного потенціалу; загострення боротьби за розподіл світових природних (енергетичних, зернових, водних, мінеральних) ресурсів; інформаційна експансія найбільш впливових і сильних в інформаційному аспекті держав щодо решти держав світу; загострення проблеми збереження культурно-цивілізаційної різноманітності світу, яке провокує консервативний традиціоналізм, націоналістичний і релігійний фундаменталізм; посилення міграційних процесів; набуття організованого злочинності наднаціонального характеру. Усі ці чинники активно впливають на безпеку та розвиток нашої країни, що засвідчує неможливість у сучасних умовах досягти належного рівня національної безпеки без урахування регіональних і глобальних чинників.

Важливим зовнішнім фактором, який необхідно враховувати при здійсненні державної політики у сфері національної безпеки та втілення євроінтеграційного курсу, є сучасний стан та особливості Спільної зовнішньої політики і політики безпеки ЄС (далі – СЗППБ).

Спільна зовнішня політика та політика у сфері безпеки є на сьогодні одним із найбільш динамічних напрямків ЄС. Схвалена як перспективний політичний проект на майбутнє в положеннях Маастрихтського (1992 р.) [4], Амстердамського (1997 р.) [3] та Лісабонського договорів (2007 р.) [6] СЗППБ пройшла тривалий шлях розвитку, що включав не тільки розбудову інституційної бази, але й і еволюцію, і ідеології європейської безпеки.

Згідно з положеннями Лісабонського договору від 13 грудня 2007 р., перехід до спільної політики у сфері оборони здійснюється на підставі одноголосного рішення Європейської Комісії. Договір передбачає колективну відповідальність країн – членів ЄС, обов'язкове надання допомоги всіма можливими засобами країні, що стала жертвою агресії. При цьому, договірно-правові зобов'язання у сфері безпеки та оборони

країн – членів ЄС реалізуються з огляду на безумовне верховенство положень Статуту ООН, не порушуючи специфічних положень національного законодавства нейтральних країн і зобов'язань членства в Північноатлантичному альянсі.

Отже, після кінцевої ратифікації Лісабонського договору ЄС ЄПБО буде розвиватись і посилюватись та має вийти за межі операцій із підтримки миру, врегулювання конфліктів і стабілізації. Адже Лісабонський договір встановлює зобов'язання з надання взаємної допомоги в разі збройної агресії проти країни – члена ЄС. А це загострює проблеми взаємовідносин між ЄС і НАТО, які мають провести чіткий розподіл функцій і повноважень, особливо стосовно гарантування національної безпеки і захисту країн-членів, оскільки положення Лісабонського договору для Об'єднаної Європи про "взаємну допомогу" фактично дублює п'яту статтю Вашингтонського договору про створення НАТО.

Основними детермінантами, які загострюють взаємоузгодженість політики НАТО і ЄС є те, що 21 країна ЄС є одночасно членом НАТО. Існування ЄПБО пропонує європейським членам альтернативу Альянсу в політиці безпеки, що посилює дебати в середині НАТО і зменшує потребу пошуку консенсусу з ключових питань в обговоренні трансформації Альянсу. В ЄС існує дискусія, що співробітництво з НАТО у зонах спільної діяльності підриває спроможність самостійного існування Європейської політики безпеки і оборони. Однак на сьогодні ці дві організації перебувають у пошуках оптимальних форм здійснення політики безпеки, і зв'язки між ними зберігатимуть свою ключову роль у вирішенні проблем міжнародної безпеки, принаймні на найближчу перспективу.

В ЄС є потенціал стати глобальною світовою силою. Він уже є нею в економічному плані, а також як законодавець норм і цінностей. У безпековій сфері, попри певну неузгодженість позицій своїх членів, ЄС також посилює своє значення. Пасивність ЄС у певних ситуаціях перш за все пояснюється не тим, що його члени розходяться в методах діяльності, а тим, що вони віддають перевагу діяти через інші структури, а особливо НАТО, або самостійно, здійснюючи політику у сфері національної безпеки.

Попри основні критерії відповідності функціонування держави європейським стандартам, виражена політика національної безпеки набуває ваги попередньої умови розвитку успішних взаємовідносин між ЄС і державами, що інтегруються. Необхідно, щоби при укладенні нової угоди між Україною і ЄС була приділена належна увага співробітництву з питань зовнішньої політики й політики безпеки. Це перспективний напрямок для України, який треба розглядати виключно через призму національних інтересів. Надзвичайно важливими при цьому є постійна увага й аналіз процесів, що відбуваються в Європі, перегляд з огляду на них української позиції, особливо у зв'язку з приєднанням до ЄС нових держав і розширення сумісництва й узгодження Європейської політики безпеки і оборони з політикою НАТО.

Враховуючи вищевикладене, слід відмітити, що на сучасному етапі становлення державності є доцільним, щоб реальна та ефективна політика у сфері забезпечення національної безпеки будувалась на основі чіткого урахування суттєвих факторів, які на неї впливають, знання їх основних характеристик, пріоритетів і граничних значень. Кожний з цих факторів впливає на стан національної безпеки по-своєму, що потребує їх системного та комплексного врахування у процесі вітчизняного державотворення.

Література:

1. *Дзьобань О. П.* Національна безпека в умовах соціальних трансформацій (методологія дослідження та забезпечення) : [монографія] / О. П. Дзьобань. – Х. : Константа, 2006. – 440 с.
2. *Дзьобань О. П.* Національна безпека України: концептуальні засади та світоглядний сенс : [монографія] / О. П. Дзьобань. – Х. : Майдан, 2007. – 283 с.
3. *Европейское право* : [учебник для вузов] / под общ. ред. Л. М. Энтина. – М. : НОРМА, 2002. – 720 с.
4. *Единый европейский акт. Договор о Европейском Союзе* / отв. ред. Ю. Борко. – М. : Право, 1994. – Т. II. – 246 с.
5. *Ліпкан В. А.* Адміністративно-правове регулювання національної безпеки України / В. А. Ліпкан. – К. : Текст, 2008. – 440 с.
6. Лісабонський договір про внесення змін до Договору про Європейський Союз та Договору про створення Європейського Співтовариства від 13 грудня 2007 р. // *Європейський Союз: основопологаючі акти в редакції Лісабонського договору з коментаріями.* – М. : ИНФРА-М, 2008. – 698 с.
7. *Лопатин В. Н.* Экологическая безопасность: проблемы конституционной законности / В. Н. Лопатин // *Государство и право.* – 2004. – № 2. – С. 21–31.
8. *Межуев В. М.* Гражданское общество и проблемы безопасности в России : матер. “круглого стола” / В. М. Межуев // *Вопросы философии.* – 1995. – № 2. – С. 18–36.
9. *Нижник Н. Р.* Національна безпека України (методологічні аспекти, стан і тенденції розвитку) : [навч. посіб.] / Н. Р. Нижник, Г. П. Ситник, В. Т. Білоус ; за ред. П. В. Мельника, Н. Р. Нижник. – Ірпінь, 2000. – 304 с.
10. *Ожегов С. И.* Словарь русского языка / под ред. Н. Ю. Шведовой. – М. : Русский язык, 1991. – 917 с.
11. *Петрів І.* Конституційно-правове поняття національної безпеки / І. Петрів. // *Право України.* – 2005. – № 5. – С. 105–107.
12. *Пилипчук В.* Теоретико-правові проблеми подолання глобальних викликів і загроз національній безпеці / В. Пилипчук // *Вісник Академії правових наук України.* – 2008. – № 1 (52). – С. 22–30.
13. *Політичний енциклопедичний словник* : [навч. посіб. для студентів вищ. навч. закл.] – К. : Генеза, 1997. – 400 с.
14. *Правовое обеспечение безопасности Российской Федерации* / под ред. В. Г. Вишнякова. – М. : Юрид. лит., 2005. – 400 с.
15. Про Стратегію національної безпеки України : Указ Президента України від 12 лютого 2007 р. № 105/2007 // *Офіц. вісн. України.* – 2007. – № 11. – Ст. 389.
16. *Проблеми глобалізації та геополітичний вектор розвитку України* : зб. тез за матер. XIX харківських політол.

читань. – Х. : НЮАУ ім. Ярослава Мудрого ; НДІ державного будівництва та місцевого самоврядування АПрНУ, 2007. – 356 с.

17. Современный словарь по общественным наукам / под общ. ред. О. Г. Данильяна, Н. И. Панова. – М. : Эксимо, 2005. – 528 с.

18. *Стрельбицький М. П.* Державність та національна безпека / М. П. Стрельбицький // Державна виконавча влада в Україні: формування та функціонування : зб. наук. пр. / кол. авт. ; наук. кер. Н. Р. Нижник. – К. : Вид-во УАДУ, 2000. – С. 17–39.

Надійшла до редколегії 01.12.2010 р.